

П. А. Кліш,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології ВІППО;
А. П. Хом'як,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики СНУ імені Лесі Українки

Комунікативні вміння й навички як важлива складова професіоналізму педагога

Висвітлюються суть, система, класифікація комунікативних умінь та навичок, етапи їх формування.

Ключові слова: комунікативні вміння, комунікативні навички, комунікативна діяльність, комунікація, спілкування.

Klish P. A., Khomiak A. P. Communicative Skills and Habits as an Important Component of Teacher's Professionalism.

The essence, system, classification of the communicative skills and habits as well as the stages and levels of their formation are revealed.

Key words: communicative skills, communicative habits, communicative activity, communication, interaction.

Постановка проблеми. Ефективність педагогічної діяльності визначається за наявності у вчителя комунікативних умінь та навичок, що дає можливість йому правильно планувати й здійснювати систему комунікації у мінливих умовах навчально-виховного процесу, знаходити комунікативні засоби, адекватні змістові акту спілкування.

Метою статті є теоретичний аналіз сутності комунікативних умінь та навичок, їх системи, класифікації та формування.

Аналіз досліджень та публікацій. Ученими зроблено численні спроби описати комунікативні вміння й навички, виділити головні, подати їх у певній системі, з'ясувати критерії, показники й рівні їх сформованості.

На думку О. О. Леонтьєва, комунікативне вміння – це здатність диференційовано використовувати різні навички або їх поєднання для досягнення різних комунікативних цілей. Учений виділяє такі комунікативні вміння: керувати своєю поведінкою (вольові якості); спостережливість, гнучкість (якості уваги); уміння читати за обличчям, розуміти, а не лише бачити, адекватно моделювати особистість співрозмовника, його психічний стан за зовнішніми ознаками (уміння соціальної перцепції); уміння оптимально будувати своє мовлення в психологічному плані (уміння мовленнєвого й немовленнєвого контакту); уміння усвідомлювати, систематизувати й переносити інформацію (гностичні вміння) [7].

За Л. Савенковою, комунікативні вміння розподіляються на три блоки: проектування

спілкування; організація спілкування; регулювання спілкування. Проектування спілкування характеризується такими показниками, як вибір і композиційна побудова змісту комунікації, налаштування на спілкування з певною аудиторією, творче самопочуття. Організація спілкування: самопрезентація, «комунікативна атака», орієнтування в ситуації спілкування, керування власною поведінкою, встановлення емоційного контакту. Регулювання стосується: здійснення вербального спілкування, використання паралінгвістичної системи знаків, розподілу уваги, володіння матеріалом, соціальною перцепцією, адекватним моделюванням особистості; прогнозування реакцій партнера, знаходження адекватного засобу для передачі інформації, захоплення ініціативи, здійснення непередбаченої комунікації, перенесення відомих знань, умінь і навичок у новій ситуації, розв'язання комунікативних ситуацій новими способами на основі відомих [11].

Як вважає В. Кан-Калик, ефективність комунікативної діяльності визначається за наявності умінь: швидко й правильно орієнтуватись у мінливих умовах спілкування; правильно планувати й здійснювати систему комунікації, зокрема й мовленнєвий вплив; точно знаходити адекватні змістові акту спілкування комунікативні засоби, що відповідають одночасно і творчій індивідуальності людини, і ситуації спілкування, індивідуальним особливостям партнера зі спілкування; постійно відчувати й підтримувати зворотний зв'язок; демонструвати свою

дружелюбність, добре ставлення, висловлювати свої почуття й думки [3].

Н. Кузьміна пов'язує комунікативні вміння особистості з розвитком соціально перспективної сторони спілкування й виокремлює вміння розпізнавати внутрішній стан людей, оцінювати й контролювати альтернативні лінії власної поведінки стосовно інших [6].

За Х. Лійметсом, ефективність спілкування визначається вміннями правильно сприймати й розуміти інших людей, адекватно оцінювати свою поведінку і поведінку партнерів, сприймати й оцінювати вимоги та норми різних колективів, відповідно регулювати власну поведінку, бути лідером чи підлеглим, долати можливі конфлікти [8].

На думку М. Васильєвої, учасники спілкування мають навчитися: стратегії поведінки в етикетній ситуації; зіставляти норму з етикетним правилом; входити в етикетну ситуацію, орієнтуватися в ній, урахувати індивідуальні особливості партнера; вибирати й використовувати вербальні й невербальні засоби комунікації (жести, міміку, пантоміміку); орієнтуватись у нестандартних ситуаціях тощо [2].

Виклад основного матеріалу. Дослідники по-різному підходять до визначення комунікативних умінь і навичок. Проте, незважаючи на певні розбіжності, вони сходяться на тому, що комунікативні вміння пов'язані з системою психічних і практичних операцій, які зумовлюють здійснення міжсуб'єктної взаємодії, дають змогу моделювати й регулювати процес спілкування залежно від поставленої мети й умов, у яких воно здійснюється.

Комунікативні вміння – це здійснення безпосередньої й опосередкованої взаємодії, уміння правильно, грамотно пояснювати свою думку й адекватно сприймати інформацію від партнера зі спілкування. Їх розвиток пов'язаний із формуванням особистісних новоутворень як у сфері інтелекту, так і в сфері професійно значущих характеристик індивіда.

Комунікативні навички – це автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню в свідомості особистості комунікативних ситуацій, визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього в процесі спілкування [1–8, 13].

Комунікативні вміння й навички визначають володіння певними способами й прийомами, за допомогою яких партнери входять у ситуацію спілкування, встановлюють і підтримують контакти й цілеспрямовані стосунки, досягають поставленої

мети. Вони базуються на основі раніше здобутих знань та є інтегрованою властивістю особистості.

Найчастіше комунікативні вміння виділяють відповідно до однієї зі сторін комунікативної діяльності: інформаційної (цілі, мотиви, засоби, стимули, уміння чітко висловлювати думку, аргументувати, аналізувати); перцептивної (емпатія, рефлексія, уміння слухати, інтерпретувати інформацію, розуміти підтексти); інтерактивної (самоорганізація спілкування, проведення бесіди, формування вимоги, розв'язання конфліктних ситуацій тощо) [1–8, 13].

Отже, комунікативні вміння й навички – це рівні оволодіння комунікативними діями щодо оцінки комунікативної ситуації, сприйняття, вироблення й передавання інформації, встановлення контакту, планування, організації й забезпечення ефективного перебігу спілкування, що приводить до ефективного реалізації навчальних цілей і особистісних інтересів.

Ученими досліджується проблема формування комунікативних умінь і навичок. Так, К. Платонов називає п'ять етапів, або рівнів, їх розвитку:

1) початкове вміння, показниками сформованості якого є усвідомлення мети дії, пошук способів її виконання, що спирається на вже здобуті знання та сформовані навички; діяльність здійснюється методом спроб і помилок;

2) недостатньо вміла діяльність, яка ґрунтується на знаннях про способи виконання дій, використанні раніше набутих несистематизованих навичок;

3) окремі загальні вміння, у структуру яких включено низку високорозвинених, проте простих умінь, необхідних у різних видах діяльності (тобто вміння планувати свою діяльність, організаторські вміння тощо);

4) високорозвинене вміння, структуру якого становить творче використання знань і навичок певної діяльності з усвідомленням не лише мети, але й мотивів вибору способу її досягнення;

5) майстерність – творче використання різноманітних умінь [10].

Л. Спирін, спираючись на наведені К. Платоновим етапи, визначає такі рівні сформованості вмінь: вихідний – відсутність професійних умінь, можливі вміння допрофесійного рівня; низький – початкові професійні вміння; середній – орієнтовно сформовані вміння; високий – сформовані вміння; майстерність – найвищий рівень творчості в діяльності [12].

За В. Каплинським, рівні сформованості комунікативних умінь з'ясовуються згідно з мірою прояву здібностей особистості:

1) репродуктивний (дії за зразком, копіювання чужого чи знайденого власного звичного способу діяльності);

2) пошуковий (вибір способу дії на основі зіставлення й аналізу альтернативних, багатоваріантних рішень);

3) творчий (гнучке, творче використання відомого способу дії, застосування його в нестандартних умовах) [4].

З. Павицька виокремлює шляхи ефективного оволодіння майбутніми спеціалістами комунікативними вміннями й навичками. Серед них – залучення їх до різноманітних видів комунікативної діяльності, створення ситуацій спілкування відповідно до їх індивідуальних особливостей з опорою на рівень комунікабельності, підготовленості до спілкування, на їхні схильності, інтереси, комунікативні здібності. Водночас основна увага має зосереджуватися на з'ясуванні залежності процесу формування комунікативних умінь і навичок від розвитку інтелектуальної, емоційної, мотиваційної сфер особистості [9].

Г. Хорошавіною в основу дидактичної моделі підготовки майбутніх педагогів до здійснення комунікативної діяльності покладено особистісно орієнтовану технологію навчання. Вона ґрунтується

на засадах інтеграції когнітивної, афективної та поведінкової сфер особистості, аналізу комунікативного потенціалу, домінантності розвитку особистості, пріоритету знань про перебіг процесу комунікації [14].

Л. Бурман наголошує, що процес формування комунікативних умінь і навичок має поетапний, керований характер, а його результативність забезпечується такими дидактичними умовами: наявність позитивної мотивації до діалогової діяльності й спілкування; установка на використання навчального діалогу; створення на заняттях позитивної морально-емоційної атмосфери [1].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел дає підстави визначити комунікативні вміння й навички як інтегровану властивість особистості, як володіння певними способами й прийомами, за допомогою яких партнери входять у ситуацію спілкування, встановлюють і підтримують контакти й цілеспрямовані стосунки, досягають поставленої мети.

Подальшого дослідження потребують питання щодо поєднання комунікативних умінь і навичок у систему, створення оптимальних умов для їх формування.

Література

1. Бурман Л. В. Дидактичні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Людмила Володимирівна Бурман; Криворіз. держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2000. – 21 с.
2. Васильева М. П. Формирование коммуникативных умений как компонента педагогической культуры будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Марина Петровна Васильева; Харьк. гос. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды. – Харьков, 1996. – 181 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : кн. для учителя / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Каплинский В. В. Формирование коммуникативных умений будущего учителя на основе проблемных педагогических ситуаций : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Василий Васильевич Каплинский. – Киев, 1993. – 201 с.
5. Кручек В. А. Формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Вікторія Аркадіївна Кручек. – 2005. – 199 с.
6. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. – Л. : Знание, 1985. – 32 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения. – 2-е изд. / А. А. Леонтьев. – М. : Академия, 2002. – 416 с.
8. Лийметс Х. И. Понятие общения и воспитания / Х. И. Лийметс // Проблемы общения и воспитания. – Тарту, 1974. – Ч. 1. – С. 60–68.
9. Павицкая З. И. Формирование коммуникативных умений студентов в условиях аудиторного обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Зоя Ивановна Павицкая. – Казань, 1999. – 175 с.
10. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
11. Савенкова Л. О. Педагогічне спілкування : навч. посіб. / Л. О. Савенкова. – К. : КДЕУ, 1997. – 140 с.
12. Спиринов Л. Ф. Теория и технология решения педагогических задач (развивающееся профессионально-педагогическое обучение и самообразование) / Л. Ф. Спиринов; под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Роспедагентство, 1997. – 174 с.
13. Хом'як А. П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Алла Петрівна Хом'як. – К., 2010. – 20 с.
14. Хорошавина Г. Д. Коммуникативная деятельность как детерминанта высшего профессионального образования : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Галина Долматовна Хорошавина. – М., 2003. – 410 с.